

İNGİLTƏRƏDƏ CƏNUB-QƏRB DİALEKTİNİN FORMALAŞMASI

Leyla Sarıvəlli

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: leyla.sarivalli@au.edu.az

Xülasə. Məqalədə İngiltərə-Cənub-Qərb dialektlərinin formalaşmasında tarixi, sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni amillərin əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir. İngiltərə-Cənub-Qərb dialektlərinin müqayisəli təhlili qrammatik qaydalarda və leksik materiallarda özünəməxsusluqları nümayiş etdirilir.

Açar sözlər: qaydasız fel, inkar forma, köməkçi fel, indiki qeyri-müəyyən zaman, üstünlük dərəcəsi.

FORMATION OF THE SOUTH -WEST DIALECTS OF ENGLAND

Leyla Sarivelly

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. This paper discusses major role of the historical, public, political, economical and cultural factors in formation of the South –West dialects of England. Comparative analyses of the South-West dialects of England performs peculiarities in grammar rules and lexic materials.

Keywords: irregular verbs, negative form, auxiliary verb, present indefinite tense form, superlative degree.

ФОРМИРОВАНИЕ ЮГО-ЗАПАДНЫХ ДИАЛЕКТОВ АНГЛИИ

Лейла Сарывелли

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

Резюме. В статье рассматривается значимость исторических, общественных, политических, экономических и культурных факторов в формировании Юго-Западных диалектов Англии. Сравнительный анализ Юго-Западных диалектов Англии показывает особенности в грамматических правилах и лексическом материале.

Ключевые слова: неправильные глаголы, отрицательная форма, вспомогательный глагол, настоящая неопределенная форма, превосходная степень.

1. Giriş

Dilin coğrafi-məhəlli mahiyyəti, həmin ərazinin flora və faunadakı həyat tərzini, yaşayışı və s. dilin lüğət tərkibinə təsir göstərir. Bunlar da müəyyən bir ərazi, yaxud bir qrup insanın danışdığı dialektini yaradır və başqa bir ərazidə anlaşılmaz edir və bəzən də əksinə, bu və ya digər yeni yaranmış söz geniş şəkildə işlənərək hamı tərəfindən başa düşülür, dilin lüğət tərkibinə daxil olur, zaman keçdikcə geniş əhatəli kütlə həmin sözün haradan gəldiyini unudur. Belə ki, dil nə qədər geniş yayılırsa, işlənməsi də o qədər də variativləşir, dilin sabitliyi getdikcə zəifləyir. Bu da özünü dilin lüğət tərkibində və tələffüzündə göstərir [1, s.86].

İngilis dilində coğrafi-məhəlli (regional) variantlıq çox geniş yayılmışdır. Bu, uzun müddətli tarixi və həm də bütün dünya üzrə coğrafi-məhəlli bölgüsü nəticəsində təxminən XVIII əsrin başlanğıcından meydana gəlmişdir. Qeyd edək ki, təkcə Birləşmiş Krallığın özündə belə, İngiltərə, Uels, Şotlandiya və İrlandiyada ingilis dili variativ şəkildə

işlənmişdir, bu da dilin hər yerdə eyni şəkildə deyil, variantlarla işlənməsi üçün zəmin yaratmışdır.

İngilis dilinin məhəlli variantlığı əsasən ya beynəlxalq variantlıq (məsələn: Britaniya və amerikan ingiliscəsi), yaxud da dialekt variantlığı (Kokni və Həmpşir dialekti) adlandırmaq olar. Hər bir aksent daxilində, məsələn şimali ərazidə də bir neçə aksent tələffüz çalarları var ki, onlar başqaları üçün də ümumi ola bilər. Bu ərazilərdə RP-də danışanlar isə cəmiyyətin ən yuxarı təbəqəsidir, bu da əhalinin çox az bir hissəsini təşkil edir. Aşağı təbəqə isə ən geniş yayılmış regional aksentdə danışır [3, s.57]. Ümumiyyətlə, hər kəsi məcbur etmək olmaz ki, onlar mütləq RP-də danışsınlar. Hətta dünyanın ən tanınmış radiostansiyası olan BBS regional dialektə verilişlər aparır, məşhur sənaye kompaniyalarının çoxu beynəlxalq müqavilələrini bağlayarkən belə regional dialektədən istifadə edir.

2. Cənub-qərbi dialektinin qrammatik xüsusiyyətləri

Dialekt qədim yunan sözü “dialectos”dan yaranıb, dil, dialekt, mühakimə deməkdir. Dialekt hamarlanması çox sürətli bir prosesdir, çünki müxtəlif dialektlərdə danışan insanlar arasında ünsiyyət çox böyükdür. Böyük Britaniyanın bütün dialektlərindən ətraflı bəhs etmək qeyri-mümkündür. Burada biz İngiltərənin cənub-qərbi dialektinin qrammatik xüsusiyyətlərini təhlil edəcəyik [2, s.40].

İsmlər. Müəyyən artikl. “Same”dən əvvəl müəyyən artikl işlənir: This same’s I always told [ee]. İsmi cəm halı. Müxtəlif hallarda –s(es) bir neçə dəfə əlavə oluna bilər. Məsələn: steps [ˈstepsɔz] (cənub som) Bəzi hallarda [n] sözün sonunda əşidilir. Məsələn: keys [ki:n] (Wilt shire), primroses [ˈprimrouzn] (Devonshir).

Bəzi isimlərin tək və cəm halı eyni formada olur. Məsələn: chicken-chickens [tsik] (Somerset shire), pipe-pipes [paip] (somerst shire). İndiki zamanda cənub-qərb dialektlərində he/she əvəzliləri ismin əvəzinə işlənir. Məsələn: My mother put her bannet there last year and the birds laid their eggs in him. (=it) Wurs my book? I aa got’ im; him’s her. (=Where is my book? I’ve got it. That’s it).

Cənub-qərb dialektlərində obyektlər 2 kateqoriyaya bölünür:

- 1) Sayılan isimlər (a tool, a tree) və s. He/She əvəzliləri onlarla işlənir.
- 2) Sayılmayan isimlər (Water, dust) və “it” əvəzliyi onlarla işlənir.

Saylar. Cənub-qərb dialektlərində mürəkkəb saylar (21-99) tələffüz olunur: five and fifty, six and thirty. Devonshir-də “the second”, “turoth” əvəzinə (the twenty-twoth of April) istifadə olunur.

Sifətlər. Bütün cənub-qərb dialektlərində bir, 2 və daha çox hecalı sifətlərin müqayisə və üstünlük dərəcəsində -er, est istifadə olunur.

The natureller. The seasonablest. Delightsfuller (est).Worser-worsest (Dw)
Müqayisə dərəcəsində “than” əvəzinə “gin”, “an”, “as”, “nor”, “till”, “by”, “to”, “in”, “on” sözləri istifadə olunur. Məsələn: When the lad there wasn’t scarce the height of that stool, and

a less size. On (=than) this brother. That`s better gin naething. More brass inney (=than you) hadd in; It`s moor in bargain (=more than a bargain). “Many” sözü sayılmayan isimlərlə işlənir. Məsələn: many water/milk.

First sözü tez-tez “the next” mənasında işlənir. Məsələn: The first time I gang to the Smiddie I`ll give it to him. Will you come Monday first or Monday eight days? “Mun” (min) əvəzliyi ədəbi dildə “them” istifadə olunanda işlənir. Məsələn: put mun in the house. Gie mun to me. I mind (=remember) the first time I seed mun. “Mun” həmçinin “him”, “it” əvəzlilərinin əvəzinə işlənir. Məsələn: let mun alone. It would sarve un reight if I telled the parson of mun. “Those” əvəzinə “them” istifadə olunur. Məsələn: I mind none of them things. Give us them apples. Cənub-qərb dialektlərində cümlənin əvvəlində şəxs və qeyri-şəxs əvəzliləri tez-tez düşür. Cənub-qərb dialektlərində heç vaxt “whom” istifadə olunmur. Əvəzində “as”, “at” istifadə olunur [3, s.44]. Məsələn: That`s the chap as (və ya what) his uncle was hanged. The man` at his coat`s torn. Standard təyini əvəzlik “this” cənub-qərb dialektində “this”, “this here”, “thease”, “thisn”, “thisna” kimi istifadə olunur. Standard təyini əvəzlik “that” cənub-qərb dialektində “thatn”, “thickumy”, “thilk” kimi istifadə olunur. Məsələn: I suppose I could have told thee thilk.

Mübtədası şəxs əvəzliyi ilə ifadə olunan nəqli cümlələrin bitmiş forması köməkçi fel “have”siz düzəlir. Məsələn: We done it. I seen him. They been and taken it. Cənub-qərb dialektlərində inkar forma inkar formanın felə əlavə olunması ilə düzəlir. Məsələn: comesna (comes not), winna (will not), sanna (=shall not), canna (=can not), maunna (=must not), dinna (=do not), binna (=be not), haena (=have not), Cənub-qərb dialektərində eyni cümlədə bir çox inkarlıq işləyə bilər. Məsələn: I yin`t seen nobody nowheres. I don`t want to have nothing at all to say to you. Modal fellərin inkar və sual formaları köməkçi fel “do”nun köməyi ilə düzəlir. Məsələn: He did not ought to do it. You do not ought to hear it. Standard dildə olan bəzi qaydalı fellər cənub-qərb dialektində qaydasız olur. Məsələn: dive-dave, help-holp. Bəzən keçmiş zamanda bəzi qaydasız fellərin sonuna “ed” əlavə olunur.

Məsələn: bear-borned, begin-begunned, break-broked, find- funded. Ancaq keçmiş zamanda bəzi qaydasız fellər qaydalı fel kimi istifadə olunur. Məsələn: begin-beginned. Fellərin çoxu keçmiş feli sifəti “n” sonluğunun köməyi ilə düzəlir. Məsələn: Call-callen; Catch-catchen; Come- comen. Keçmiş feli sifətdə bəzi hallarda kökdəki sait dəyişir və suffix əlavə olunmur. Məsələn: catch [kɑ:ts]; Hit [ɑ:t]; Lead [lɑ:d].

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Cənub-qərb dialektində təsirsiz fellərin “y” [i] sonluğu olur. Bəzi isimlərin tək və cəm halı eyni formada olur. İndiki zamanda cənub-qərb dialektlərində he/she əvəzliləri ismin əvəzinə işlənir. Bütün cənub-qərb dialektlərində bir, 2 və daha çox hecalı sifətlərin müqayisə və üstünlük dərəcəsinə -er, est istifadə olunur. Cənub-qərb dialektlərində cümlənin əvvəlində şəxs və qeyri-şəxs əvəzliləri tez-tez düşür. Cənub-qərb dialektlərində heç vaxt “whom” istifadə olunmur. Əvəzində “as”, “at” istifadə olunur.

Ədəbiyyat

1. Axundov A., (1973), Ümumi dilçilik, Bakı.
2. Husein Maqsud oğlu “Regional Varieties of the English Language”, Bakı, 2013.
3. Trudgill P., Chambers J.K., (1982), Dialects of English Studies in grammatical variation, Longman,1982.
4. Trudgill P., (1986), Dialects in Contact, Oxford, 1986.